

Hoofdstuk 1 Het begin van het einde

Amersfoort, zondag 17 september

Henk

‘Dat jij als eerste van de jongens thuis verkering hebt! Ons babybroertje...’ Johans stem klinkt plagerig.

Met een ruk blijft Henk stilstaan en hij kijkt woest opzij naar zijn oudere broer.

‘Hoe kom je daar nou bij!’

Dan schiet zijn blik naar voren. Daar lopen hun broers en zussen intussen gewoon door, rustig pratend. Gelukkig, ze hebben niets gehoord. Henk haalt diep adem. Het ruikt al naar herfst, maar de lucht is stralend blauw en de zon schijnt alsof het zomer is.

Johans ogen twinkelen. ‘Ik zag heus wel hoe je tijdens de dienst stiekem snoepjes gaf aan Janny Budding.’

‘Jij moet gewoon naar de dominee luisteren. Ik hoop voor jou dat je straks de laatste zin van de preek weet, als vader ernaar vraagt.’ Henks wangen gloeien en hij geeft Johan een harde duw. Johan struikelt en botst tegen hun zus Mien aan.

Ze draait zich om en haalt meteen uit. Met haar vlakke hand raakt ze Johans wang.

‘Kunnen jullie je niet één keer gedragen op de zondag?’ Haar ogen spuwen vuur. ‘Zo ver is het niet lopen van de kerk naar huis. Laat ik het laatste stukje niets meer merken!’

Johan grijpt verbaasd naar zijn wang en in Henks buik kriebelt een opkomende lach. Terwijl hij die probeert in te houden, knikt hij zo ernstig mogelijk en hij gluurt onopvallend naar Johan. Die trekt schuldbevestigend zijn stropdas recht

en slaat zijn ogen neer, tot Mien hun haar rug toedraait.

‘Geintje!’ fluistert hij tegen Henk.

‘Weet ik toch,’ antwoordt Henk zacht. Op Johan kan hij nooit lang boos blijven. Zijn broer plaagt misschien, maar hij is altijd aardig voor iedereen. Mien heeft zich alweer bij de anderen aangesloten. Ze is hun oudere zus en degene die Henk en zijn broers eigenlijk opvoedt. Dat krijg je in zo’n groot gezin van vijftien kinderen. Mien kan streng zijn, maar zij maken het haar vaak ook niet makkelijk. Dat weet Henk best. En hoe boos ze soms ook kan worden, ze is en blijft zijn lievelingszus.

Ineens klinkt er jankend geloei. Oorverdovend golft het door zijn lijf. Er is niets anders meer dan dit geluid. Luchtalarm! In één sprong is hij over het lage tuinmuurtje naast hem en hij gooit zich onder een rododendronstruik.

Hij ligt nog maar net met zijn neus in de aarde als hij een hand in zijn kraag voelt.

‘Henk! Doe even normaal!’ Mien trekt hem omhoog. ‘We zijn al bijna thuis en daar zijn we veiliger dan hier. Denk je nou echt dat zo’n struik een bom kan tegenhouden?’

Hoofdschuddend bekijkt ze hem. ‘Je ziet er meteen niet meer uit. Stomkop!’ Dan duwt ze hem de tuin uit, door het openstaande hekje.

De rest van de familie is doorgelopen en op een holletje halen Henk en Mien de anderen in. Dat is niet moeilijk. Vader kan nou eenmaal niet zo snel lopen en hij bepaalt het tempo.

Uit het niets komen er twee vliegtuigen over, ze vliegen laag. Hun gebrom mengt zich met het luchtalarm. Mien legt haar handen op haar oren, maar Henk kijkt omhoog.

‘Engelse vliegtuigen!’ schreeuwt hij, maar zijn stem gaat verloren in het lawaai. Zijn lijf tintelt van spanning. Engelsen boven Amersfoort! Dit is het begin van het einde! Ze komen Nederland bevrijden!

Het luchtalarm houdt pas op als ze thuiskomen en in de gang hun jassen ophangen. Er zijn nu ook geen vliegtuigen meer te horen. Meteen is het weer een zondagmorgen als altijd.

Dat betekent soep! Henk kijkt om zich heen en als de kust veilig is, glipt hij de kelder in. Op een plank direct naast de deur staat de pan soep voor straks. Zonder geluid te maken tilt hij het deksel op – wat ruikt dat lekker! – en vist er een balletje uit. Een meer of minder, daar merkt moeder niets van. Bijna bevrijd, dat moet gevierd worden. Genietend laat hij het gehakt in zijn mond smelten, terwijl hij de deur zachtjes achter zich sluit. De gang is nog steeds leeg, dus niemand heeft hem gezien. Mooi. Hij slikt het laatste restje door en gaat naar binnen.

De voorkamer lijkt bijna zomers door de streep zonlicht die over het vloerkleed valt. Zijn broers en zussen staan rond het orgel, waarachter vader heeft plaatsgenomen.

Vergeleken met de vaders van zijn vrienden is hij oud, zestig. Vanwege zijn gezondheid is hij afgekeurd, maar toch preekt hij nog als het even kan. Hij heeft niet alleen zieke longen, maar ook last van zware migraineaanvallen. Daarom ligt hij vaak op bed en moeten de kinderen door het huis sluipen.

‘Daar zul je hem hebben, de rododendronduiker!’ Klaas lacht en trekt Henk naast zich. ‘Je bracht jezelf goed in veiligheid, jongen!’ Klaas is de oudste van de nog thuiswonende jongens. Hij is zeven jaar ouder dan Henk. Maar soms voelt het alsof ze honderd jaar schelen. Klaas werkt op een kantoor als procuratiehouder. Henk heeft geen idee wat dat precies inhoudt, maar het woord klinkt zoals zijn oudere broer is: volwassen, rustig en verstandig.

‘We kunnen voor het eten nog mooi even zingen.’ Vader trapt het orgel aan, knikt naar de kinderen en samen zetten ze in. Hij begint iedere week met hetzelfde lied.

‘O stille zondagmorgen...’

Henks stem vermengt zich met die van zijn broers en zussen, en al snel weet hij niet meer welk stem van wie is. Als ze zingen, weet hij hoe sterk ze samen zijn. Dit is het mooiste moment van de week.

Zonder rond te kijken weet hij precies wie er om hem heen zijn. Vader natuurlijk, met moeder naast hem. Ze is een stuk kleiner, maar sterker en minder streng dan vader. Naast Klaas staat hun zus Jo; ze is juf op een lagere school.* Dan komt Mien, die hoofdverkoopster is in een warenhuis. Voor haar staan Trijntje en Frans. Zij werkt in de huishouding en hij op een kantoor. Dan zijn er nog Johan en Theo en hijzelf. En dan is er ook nog Henk van Dijk, die bij hen onderduikt omdat hij niet voor de Duitsers wil werken. Ze noemen hem altijd Havédé om niet in de war te raken. Hij is net zo goed een broer als de anderen en hij draait gewoon mee met de rest. In een gezin met zo veel jongens valt een meer of minder toch niet op.

De meesten van hen werken dus al, alleen Johan zit in het laatste jaar van de kweekschool** en Theo in de derde klas van het gymnasium. Als het aan vader en moeder had gelegen was Henk ook naar het gymnasium gegaan, maar hij moet er niet aan denken. Achter de boeken, dat is niets voor hem. Sinds hij Janny kent, weet hij wat hij worden wil: bakker. Haar vader is dat ook. Natuurlijk heeft hij niemand verteld hoe hij op het idee kwam, maar na veel praten heeft hij zijn zin gekregen en nu is hij leerling. Niet bij Janny's vader, maar bij bakker Broekhuis.

Dan loeit opnieuw het luchtalarm. Het vult de kamer, zijn hoofd, zijn lijf... Henk hapt naar adem. Om hem heen bevrozen zijn broers en zussen, midden in het lied dat niemand

* Zo heette vroeger de basisschool.

** Dat was de opleiding waar je juf of meester kon worden.

nog kan horen. Alle ogen gaan naar vader. Niemand verroert zich voordat hij daarvoor een teken heeft gegeven.

Vader steekt zijn handen in de lucht om aan te geven dat hij het opgeeft. Toch blijven ze staan. Niemand zoekt dekking. Ze hebben het er vaker over gehad. Er is nou eenmaal geen plaats voor tien man in de kelder of onder de trap. 'We zijn in Gods hand,' zegt vader dan. Henk weet het, maar zijn lijf spant zich als vanzelf aan als een enorme veer, klaar om ergens heen te springen. Dat luchtalarm gaat toch niet voor niets af?

Twee van zijn broers lopen naar het raam, alsof er niets aan de hand is. Ze duwen hun neus tegen het glas om de lucht te kunnen zien.

In het voorbijgaan geeft Johan hem een por en lacht naar hem. 'Zoek je een struik?' Dan gaat Johan bij de andere jongens staan.

Mien kijkt Henk even aan. Aan de blik in haar ogen ziet hij dat ze hem begrijpt. Ze komt naar hem toe, slaat een arm om hem heen en roept in zijn oor: 'Vader heeft gelijk. Ook onder de trap word je geraakt als er een bom valt.'

Als het weer stil is gaan ze aan tafel, zoals elke zondag. Maar dit keer blijft er een soort spanning in de lucht hangen. Is dit het begin van vrijheid, of van heftige gevechten? En wat gaan ze ervan merken, hier in Amersfoort?

Maar ze hebben het er niet over. Eerst moet er gebeden worden, dan gegeten en de 'kleintjes' mogen aan tafel niet praten. Sinds Henk bij de bakker in de leer is, vindt hij zichzelf geen kleintje meer. Maar hier in het gezin blijft hij de jongste. Met een beetje pech mag hij nooit wat zeggen tijdens het eten, ook al wordt hij honderdtien.

Voor Trijntje de soep opschept, roert ze diep met de lepel. Ze bekijkt de eerste schep die ze bovenhaalt, trekt haar

wenkbrauwen op en gooit lepel weer leeg. Ze roert nog eens en schept opnieuw een lepel op. Voor ze die in vaders bord leegt, mompelt ze zacht: ‘Dat is vreemd. Er zitten bijna geen ballen meer in...’

Henk voelt zijn oren gloeien en gluurt onder zijn oogharen naar zijn broers. Hoe kan het? Hij heeft er echt maar eentje gepikt!

Als ieders bord met soep gevuld is, kijkt vader de tafel rond, wacht tot ieders ogen gesloten zijn en sluit ze dan zelf voor het gebed. ‘Heere, almachtige God...’

Snel doet Henk zijn ogen weer open; net op tijd om te zien hoe Johan zijn lepel uitstrekt naar het enige balletje in Henks bord. Hij schopt zijn broer onder tafel, terwijl hij zijn ogen openspert. ‘Ik zie je!’ wil hij daarmee zeggen. Johan knipoogt en draait zich naar het bord van Theo, maar die heeft zijn arm eromheen gelegd. Als vader zijn gebed eindelijk eindigt, zijn er een stuk minder balletjes in de borden dan aan het begin.

Tijdens de maaltijd klinkt het tikken van het bestek op de borden. Jo vertelt iets over wat er deze week op haar school is gebeurd en vader vertelt dat hij gevraagd is om over drie weken te preken in Amersfoort. En zo lijkt het toch weer een gewone zondag, maar Henks hele lijf tintelt van onrust. Die vliegtuigen, dat luchtalarm... wat staat er te gebeuren?

Na het eten dankt vader opnieuw uitvoerig en hij sluit zijn gebed af met de woorden: ‘Ik vraag u Heere, om voortaan ook de ogen van de jongste kinderen bij het gebed te sluiten.’

Vader is misschien niet zo sterk, maar hij merkt wel alles!

Zodra het kan ontsnapt Henk naar de tuin. Johan is lief genoeg om hun taak af te maken, maar Henk moet er niet aan denken om nog langer binnen te zitten. Eenmaal buiten slentert hij via de dahlia’s naar de heg en daar kijkt hij nog even om zich heen. Zodra er niemand bij het achterraam staat,

bukt hij iets en steekt dan zijn rechterschouder als eerste door het gat. Behendig glipt hij naar de andere kant van de heg; naar het schoolplein van de katholieke school.

‘Heb je netjes afgewassen, broertje?’ Klaas grijnst en schiet de bal naar hem als begroeting. Henk vangt hem handig op met zijn onderbeen en schiet hem door naar hun broer Frans. Op zondag mogen ze niet voetballen, maar hier op het plein ziet niemand hen.

‘Groten tegen de kleintjes,’ zegt Frans. ‘Havédé staat bij ons op doel. Waar blijven Johan en Theo? Ik dacht dat jullie...’

Zijn laatste woorden gaan op in het luchtalarm. Hard en jankend loeit het over het schoolplein. Direct scheren Engelse jagers over. Ze vliegen zo laag, dat het lijkt alsof ze het op de school hebben gemunt.

Dan klinkt er een ontploffing, zo dichtbij dat de grond er van trilt. Machinegeweren ratelen.

‘Naar binnen!’ gilt Klaas. Met een hand trekt hij Henk mee, met zijn andere wenkt hij Frans en Havédé. ‘Lopen!’

Sinds de ontploffing en het schieten zit de hele familie in de achterkamer. Niemand maakt meer grapjes over het luchtalarm. Alleen vader is boven gaan liggen. Hij kreeg een hoofdpijnaanval van het steeds weer terugkerende oorverdovende lawaai.

Ondertussen zit Klaas eindeloos aan de knoppen van de radio te draaien. Zijn hoofd dicht tegen de luidspreker, om elk geluid zo goed mogelijk op te vangen. De schuifdeuren van de voorkamer zijn dicht, zodat niemand van buiten kan zien dat de radio op tafel staat. Anderhalf jaar geleden moesten alle radio’s worden ingeleverd. Sindsdien is het gevaarlijk er een te hebben. Als de Duitsers dat weten, word je van huis gehaald. En of je dan nog terugkomt...

‘Nu heb ik wat!’ Klaas haalt een hand door zijn donkerblonde haar en knikt tevreden.

Henk legt het platenboek weg waarin hij zit te kijken en schuift dichterbij de radio. Klaas zet hem iets harder en iedereen is stil.

Een Nederlandse mannenstem zegt: ‘Vanmiddag zijn de eerste parachutisten van een geallieerd luchtlandingsleger in Nederland neergelaten. Straks om kwart voor vijf volgt een mededeling voor het Nederlandse volk van de geallieerde opperbevelhebber. Die zal worden voorgelezen op alle golflengten van de BBC.’

Zie je wel! Dit is het begin van het einde! Het einde van de oorlog! Door Henks lijf golft de opwinding, maar hij zegt niets. Zijn oudere broers luisteren zo geconcentreerd...

‘Eerst richt ik me tot de bevolking van het zuidelijke deel van Nederland, ten zuiden van de rivieren. Het ogenblik waarop u zo lang hebt gewacht, is gekomen. Nu rekenen we op u voor een laatste uiterste krachtinspanning. Het is uiterst belangrijk dat u alles doet om de geallieerde legers te steunen en dat u de bevelen van de opperbevelhebber opvolgt.’

Henk houdt het niet meer en springt op. ‘We worden bevrijd!’

‘Ssst!’ sissen zijn broers.

Er volgen instructies voor het verzet in de zuidelijk Nederland, daarin wordt uitgelegd hoe de mensen in het verzet met de bevrijders moeten samenwerken. Het gaat dan wel over het zuiden, maar het kan niet anders dan dat ook Amersfoort binnenkort bevrijd zal worden! Zo groot is hun land toch niet?

Ineens valt het Henk op dat Frans met zijn rug naar iedereen toe zit en zo onopvallend mogelijk aantekeningen maakt in een boekje. Henks mond wordt droog. Alle puzzelstukjes vallen op hun plaats. Klaas, Frans en Havédé die op vreemde tijden verdwijnen, zacht met elkaar praten en meteen zwijgen als Henk binnenkomt, onbekende bezoekers die naar

een van die drie vragen... Natuurlijk mogen ze er niet over praten. Dan zouden ze zichzelf of anderen in gevaar brengen. Henk slikt. Zij moeten straks ook met de bevrijders samenwerken dus. Als er maar niks met hen gebeurt...

Dan zegt de mannenstem: 'Tot de bevolking van het gedeelte van Nederland dat ten noorden van de Lek en de Rijn ligt, en waar nog geen gevechtshandelingen plaats hebben gevonden, zeg ik het volgende. Voor u is de tijd van handelen nog niet gekomen, maar hij zal komen. Zodra dat ogenblik aanbreekt, zult ge uw nieuwe instructies ontvangen. Maar daarvoor moet ge absoluut rustig blijven en u van alle actie of demonstraties onthouden.'

Even is de mannenstem onverstaanbaar door een storing op de zender. Dan klinkt hij ineens heel helder: 'Na overleg met het opperbevel, mede in verband met de operaties die heden in Nederland zijn aangevangen, acht de regering thans het ogenblik aangebroken de instructie te geven tot een algemene staking van het spoorwegpersoneel, ten einde het vijandelijk vervoer en de troepenconcentraties te beletten. De regering geeft zich rekenschap van de grote verantwoordelijkheid die zij daardoor aanvaardt.'

Als de uitzending is afgelopen, roept iedereen door elkaar.

'Een spoorwegstaking!'

'De bevrijding!'

'Het kan niet lang meer duren!'

Henk staat op en maakt een dansje, maar moeder trekt hem terug in zijn stoel.

'Denk aan vader!'

Hoofdstuk 2 Wapens onder de trap

Maandag 18 september

Johan

Net als Johan de voordeur open wil doen, komt moeder de gang in. Haar blauwgrijze ogen staan bezorgd.

‘Ik heb liever dat je thuisblijft,’ zegt ze. ‘We hebben gisteren gehoord dat er geen treinen meer rijden, dus je kunt toch niet naar Utrecht.’

Aarzelend blijft hij staan. Ze heeft vast gelijk, maar hij wil zien wat er gebeurt. Kijken of er echt geen treinen meer rijden, hoe het op het station is nu. Hij kan toch niet gewoon thuis blijven zitten wachten tot de oorlog voorbij is? Soms denkt moeder dat hij nog een kind is. Te vaak wil ze hem in bescherming nemen. Hij legt zijn hand op de deurknop.

‘Apegatje, alsjeblieft.’ Ze legt een hand op zijn arm. ‘Met die beschietingen ben je op het station niet veilig.’

Apegatje, dat is zijn moeders koosnaampje voor hem. Johan doet zijn mond open om te zeggen dat Henk wel naar de bakker is, maar dan sluit hij hem weer. Dat is kinderachtig en bovendien hoeft Henk niet met de trein. Op dat moment komt Theo de gang in, zijn schooltas onder de arm.

‘Moet jij niet weg? Straks mis je je...’ Theo draait met zijn ogen. ‘Stom. Er rijden geen treinen meer. Heb jij geluk. Ik moet gewoon naar school.’ Hij pakt zijn jas van de kapstok.

‘Ik loop een stukje met je op,’ zegt Johan dan beslist. ‘Niks gevaarlijks, moeder. Ik wandel met Theo naar school, en dan kom ik weer terug. Ik kan moeilijk de hele dag binnen blijven zitten.’ Hij wrijft even over zijn neus en glimlacht naar haar, om zijn woorden te verzachten.

Het helpt, want ze lacht terug. ‘Als je dan maar wegblijft bij het station.’

Zonder te antwoorden trekt hij de deur open. ‘Ik ben over een uurtje weer thuis!’

Zwijgend loopt hij het tuinpad af en dan slaat hij links af. Op de stoep wacht hij even op Theo, zodat ze naast elkaar kunnen lopen.

‘Je hebt moeder niks beloofd,’ stelt Theo vast. ‘En je wreef over je neus. Dan weet ik wel hoe laat het is.’

Johan voelt zijn wangen gloeien. Stom dat hij zichzelf altijd verraadt als hij de waarheid een beetje verbuigt. Hij haalt zijn schouders op. ‘Ik neem aan dat jij altijd langs het station naar school loopt.’

Theo grinnikt. ‘Klopt. Maar als we aan de overkant van de straat blijven, vindt moeder het vast minder erg.’

De zon schijnt, maar het is fris. Johan rilt en zet de kraag van zijn jas op. Hij is blij dat hij geen korte broek meer hoeft te dragen zoals zijn jongere broers. Gelukkig voor hen dat het bijna oktober is. Dan mogen ze hun lange broeken aan.

Veel zeggen Johan en Theo niet tegen elkaar onderweg. Hoe kun je met elkaar praten alsof er niets aan de hand is, wanneer het aanhoudend dreunt in de verte? Het is alsof er iemand voortdurend op een grote trom slaat, maar het zijn de kanonnen die donderen. Daar wordt gevochten, volgens Klaas en Frans om Arnhem. Hoe zouden de gevechten gaan? Wordt Nederland nu eindelijk bevrijd, zoals radio Oranje belooft?

Hoe zou hun leven er daarna uitzien? Johan probeert zich te herinneren hoe het voor de oorlog was, maar dat is alweer zo lang geleden...

Vlak bij het station worden ze ingehaald door een kleine jongen met een bril.

‘Wacht! Ik loop met jullie mee!’

Zijn wangen zijn rood en zijn bril is beslagen. Het is een eersteklasser, het broertje van een klasgenoot van Theo, Johan is zijn naam vergeten.

‘Mijn moeder wil niet dat ik langs het station ga,’ legt hij uit. ‘Maar ik wil graag kijken of ik iets kan zien.’ Hij wringt zich tussen Theo en Johan en huppelt een keertje om zijn benen gelijk met die van hen te laten gaan. Ondertussen probeert hij zo te horen op adem te komen. Dan kijkt hij omhoog naar Johan. ‘Mijn vader zegt dat het grote spoorwegterrein gebombardeerd is gisteren, en dat er een seinhuis geraakt is en de locomotievenloods.’

‘Bommen hebben wij ook gehoord,’ zegt Theo kortaf. Johan weet ineens weer dat zijn broer deze kleine jongen vervelend vindt omdat hij altijd Theo’s gezelschap zoekt. Johan onderdrukt een glimlach. Dat is toch juist grappig?

Met zijn drieën slaan ze de weg in die langs het spoor loopt, maar ze zien niets. Er staan bomen voor. Op de hoek van de straat waaraan het gymnasium ligt, blijven ze staan en ze turen tussen het groen door.

‘Je kunt weinig zien, hè?’ Een klasgenoot van Theo voegt zich bij hen. Het is een lange jongen die er iets ouder uitziet dan Theo. Vast een keer blijven zitten. Is zijn vader niet leraar Engels?

‘Ik heb het ook al geprobeerd,’ zegt de jongen. ‘Gaan jullie mee? Volgens mijn vader gaat de directeur zo zeggen dat de school voor onbepaalde tijd gesloten wordt.’

‘Wat?!’ Theo en Johan roepen het precies tegelijkertijd.

De jongen trekt een wijsneuzig gezicht. ‘Het gymnasium ligt heel dicht bij het spoor. Maar dat is niet de belangrijkste reden. Alle scholen van Amersfoort gaan dicht, omdat de toevoer van kolen stil komt te liggen door de spoorwegstaking. De scholen kunnen al snel niet meer verwarmd worden.’

Er trekt een rilling over Johans rug. Tot nu toe was hun land bezet, maar nu is het ineens echt oorlog.

Als Johan en Theo weer thuiskomen, zit moeder aan tafel in de achterkamer. Voor haar ligt de *Amersfoortsche Courant*.

‘Theo?’ Moeder kijkt verbaasd van Theo naar Johan.

‘De school is met onmiddellijke ingang gesloten.’ Theo klinkt gewichtig als hij de woorden van de schooldirecteur herhaalt. ‘Zal wel duren tot het einde van de oorlog.’

Moeder knikt langzaam. ‘We gaan een moeilijke tijd in, jongens.’ Ze tikt op de krant. ‘Hierin staat een mededeling van de directeur van de gasfabriek.’

Ze zucht, kijkt op en duwt haar bril recht. ‘Nou ja, kort en duidelijk: we mogen alleen nog gas gebruiken van 7 tot 8 uur ’s morgens, van 11 tot 1 uur ’s middags en van 5 tot 7 uur ’s avonds. Het gebruik van badgeisers, keukengeisers en gas-kachels is absoluut verboden. En als je het wel doet, sluiten ze je gas af.’

‘Laat eens kijken?’ Johan schuift naast moeder aan tafel en trekt de krant naar zich toe.

‘Geloof je me niet?’ Moeder trekt haar wenkbrouwen op.

‘Tuurlijk wel...’ Johan probeert de boodschap tot zich door te laten dringen. ‘Maar dit betekent... dat je geen warm water meer mag gebruiken en geen gas meer mag stoken, alleen om te koken?’

Moeder zucht nog eens, nu heel diep. ‘Ik ben bang dat dat waar is, apegatje. En ook dat dit pas het begin is.’

‘Wanneer gaan we dat doen? Hebben we wapens?’ Klaas fluistert, maar toch kan Johan hem goed verstaan. Zijn hart klopt in zijn keel en hij blijft onbeweeglijk staan, halverwege de trap naar zolder.

‘Ja. Die zijn bij Max thuis,’ antwoordt Frans. ‘Niet meer praten nu, en zeker niet met de deur open. De kleintjes zijn de hele dag thuis tegenwoordig.’

De deur bovenaan de trap gaat dicht. Johan hoort hoe zijn

broers met gedempte stemmen verder praten, maar hij verstaat ze niet meer. Hij blijft nog een tijdje staan tot hij zijn ademhaling weer onder controle heeft. Dan draait hij zich om en gaat zo zachtjes mogelijk de trap weer af.

Vragen buitelen door zijn hoofd. Wapens? Wat gaan ze doen? Wie is Max? Hoezo 'de kleintjes zijn de hele dag thuis'? Op dit tijdstip van de dag zijn ze dat altijd. Het loopt immers tegen zessen. En waarom altijd maar weer 'de kleintjes'? Hij scheelt maar één jaar met Frans. Het enige verschil is dat Frans al werkt, en dat Johan nog op de kweekschool zit.

Hij had zijn boeken naar zolder willen brengen, de plaats waar alle jongens slapen. Frans, Klaas, Havédé, Theo, Henk en hij. Aan zijn voeteneinde heeft hij een kaste met zijn studieboeken. Vanmiddag heeft hij geprobeerd te studeren in de achterkamer. Hij moet toch wát nu hij niet meer naar school kan. Maar hij kon zijn hoofd er niet bij houden. Steeds weer dacht hij aan de oorlog en hoeveel er ineens veranderde. En nu dit weer. Hij had al langere tijd het vermoeden, maar nu weet hij het zeker. Zijn twee broers zitten in het verzet, en Havédé doet vast met ze mee. Die drie jongens zijn altijd zo onafscheidelijk. Wat betekent dat? Wat doen ze?

Langzaam gaat hij de volgende trap af. Bij elke trede naar beneden verdwijnt er iets van de boosheid dat zijn broers hem erbuiten houden en dat ze hem tot de kleintjes rekenen. Als hij beneden is, snapt hij het helemaal. Ze willen hem beschermen, hem en de anderen. Hoe minder hij weet, hoe minder hij door kan vertellen. En zij – Klaas, Frans en Havédé – wagen hun leven voor de vrijheid. Hoe kan hij ze helpen? In ieder geval door niet boos te worden en door te zwijgen.

Als hij beneden in de gang komt, klapt de keukendeur open. In de opening staat zijn zus Jo met een grote pan in haar handen. 'Johan! Je komt als geroepen. Wil jij de kamer-

deur voor me opendoen en dan de jongens boven roepen? Het eten is klaar.'

Johan loopt op haar af en tilt het deksel van de pan.

'Hé!' roept zijn zus verontwaardigd.

Johan snuift en trekt een verheerlijkt gezicht. 'Wat een koningsmaal! Stampot!'

Jo schiet in de lach. 'Schiet nou maar op, slijmjurk!'

Johan zwaait de kamerdeur open zoals ze gevraagd heeft, draait zich om en neemt de trap met twee treden tegelijk. Hij doet zijn mond open om te roepen, maar bedenkt zich dan dat vader slecht tegen geschreeuw kan.

Wel neemt hij de zoldertrap met duidelijke stappen, zodat Frans en Klaas kunnen horen dat hij eraan komt. Anders dan anders klopt hij overdreven netjes op de deur en hij steekt zijn hoofd om de hoek. 'Of de heren komen eten?'

Frans kijkt hem oprecht verbaasd aan. 'Wat een beleefdheid op eens. Waar hebben we dat aan te danken?'

Johan haalt glimlachend zijn schouders op en er schiet hem iets te binnen. 'Die chef van jou op kantoor, hoe heet die ook alweer?'

'Kreupeling, hoezo?'

'Ik dacht dat je hem altijd Max noemde.'

Frans krijgt een kleur. 'Hij heet officieel Markus Kreupeling. Heb jij geen honger? Dan ga ik als eerste de trap af.'

Hij wurmt zich langs Johan en laat zich langs de leuning naar beneden glijden.

Ook al heeft hij niets gezegd, Johan weet nu dat hij gelijk heeft.

Johan heeft zijn postzegelalbum van zolder gehaald. Voorin zit een envelop met postzegels die hij vorige week heeft